

“สวนครัวเรือน” ความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี

นัฐศิพร แสงเนียน* ธนาศรี สัมพันธ์รักษ์ เพ็ชรยิ้ม และ ประภัศรา นาคะ พันธุ์อำไพ

ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพมหานคร 10900

*ผู้เขียนหลัก อีเมล: natsiporn.sa@ku.ac.th

วันที่รับบทความ: 3 กรกฎาคม 2561; วันที่แก้ไขบทความ: 11 กันยายน 2561; วันที่ตอบรับบทความ: 5 ตุลาคม 2561

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจประโยชน์ของสวนครัวเรือน และแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาเชิงพื้นที่ของชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนของพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ตำบลบางสีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนครัวเรือนและวิถีชีวิตของชุมชนวัดบางอ้อยช้าง โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มจากผู้ให้ข้อมูลหลัก การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ และการประชุมกลุ่มชุมชน เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาด้วยการจัดเรียงข้อมูลรวมถึงวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่เกิดขึ้นในกิจกรรมของกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชน มีการตัดสินใจร่วมกันถึงแนวทางการจัดการและนโยบายในการพัฒนา

ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองด้านความมั่นคงทางอาหาร ผลวิจัยพบว่าชุมชนวัดบางอ้อยช้างมีความสนใจร่วมกันในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน เนื่องจากการกลายเป็นเมืองและวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ผู้ให้ข้อมูลหลักร่วมกันนำเสนอสถานการณ์สวนครัวเรือนในอดีตและปัจจุบัน รวมถึงได้นิยามสวนครัวเรือนว่าเป็นเสมือนตู้เย็นในบ้าน ในปัจจุบันบ้านที่มีสวนครัวเรือนมีขนาดที่ดินถือครองเฉลี่ย 3.2 ไร่ พืชพรรณที่นำมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือนมีจำนวนมากกว่า 38 ชนิด สามารถลดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารจากการใช้ผลผลิตในสวนครัวเรือนคิดเป็นมูลค่า 7,096.63 บาทต่อปีต่อไร่ และมีความมั่นใจในการบริโภคและการใช้ประโยชน์จากผลผลิตของสวนครัวเรือนทั้งด้านความสะดวก ปลอดภัย เพียงพอ มีคุณค่าตามหลักโภชนาการ และชุมชนร่วมกันเสนอแนวทางการจัดการและพัฒนาเชิงพื้นที่ของชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองด้วยการทำสวนครัวเรือน ได้แก่ 1) การจัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย และการแทนมูลค่าในการใช้ผลผลิตสวนครัวเรือน 2) การปลูกจิตสำนึกให้กับคนรุ่นใหม่ให้เห็นคุณค่าของพื้นที่สวนครัวเรือน 3) การให้ความรู้และทักษะด้านการเกษตร และ 4) การสร้างเครือข่ายสวนครัวเรือนในชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและชุมชนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: จังหวัดนนทบุรี ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง สวนครัวเรือน ความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน

“Home Garden” Household Food Security in Wat Bang Aoi Chang Community, Nonthaburi Province

Natsiporn Sangyuan*, Tanasi Samphantharak Petyim and Prapassara Naka Phanumphai

Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Kasetsart University, Bangkok, Thailand 10900

*Corresponding author's E-mail: natsiporn.sa@ku.ac.th

Received: 3 July 2018; Revised: 11 September 2018; Accepted: 5 October 2018

Abstract

The objectives of this research were to explore the benefits of home gardens and to study the guidelines for spatial conservation and development toward self-reliant community to enhance household food security in Wat Bang Aoi Chang community, Bang Si Thong subdistrict, Bang Kruai district, Nonthaburi province. The researchers conducted participatory action research and collected data on home gardening, household and lifestyle of Wat Bang Aoi Chang community by using in-depth interviews and focus group discussions with key informants. The researchers also gathered data through action activities and community meetings. Data collected were arranged and then analyzed through content analysis, also the cause-effect relationships from participatory community activities were determined as a focus of the research.

The participants proposed joint decisions on managerial guidelines and development policies associated with the conservation of self-reliant community particularly on the issue of food security. The results of this study indicated that the interest in the retainability of home garden was a common concern in Wat Bang Aoi Chang community because of urbanization trends and the changing lifestyle. The key informants jointly presented past and present home garden situations as well as defined home gardens as a household refrigerators. Houses with home gardens possessed an average land area of 3.2 rai. There were over 38 species of plants used in the household, which could reduce the household expense on food. Cost saving from consuming home garden produce was 7,096.63 baht per year per rai. The participants showed confidence in the qualities of their home garden produce in terms of cleanliness, safety, adequacy and nutritional value. In order to promote household food security and self-reliant community, the participants together proposed a managerial plan including 4 main actions: 1) Working on household accounts to show the hidden economical value of home garden produce consumed within each family; 2) Cultivating the awareness of the socio-cultural and economical values of home gardens among the local younger land owners; 3) Transferring local wisdoms and agricultural techniques to the next generations; and 4) Continuing and strengthening the work of home garden network in the community.

Keywords: Nonthaburi province, Wat Bang Aoi Chang community, Home garden, Household food security

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญ สามารถผลิตอาหารและส่งออกอาหารได้หลากหลายประเภท แต่จากสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้สถานการณ์ด้านการผลิตในภาคเกษตรและความมั่นคงทางอาหารมีแนวโน้มลดลง ซึ่งเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน การอพยพย้ายถิ่นฐานเข้าเมือง การลดแรงงานภาคเกษตร อีกทั้งการให้ความสำคัญและสนับสนุนการผลิตพืชพลังงานมากขึ้น ทำให้ราคาพืชผักที่ใช้เป็นอาหารมีราคาสูงขึ้น ประชาชนที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้ (นันทกานต์ จันทร์อ่อน, 2557) และจากเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ปี พ.ศ. 2554 เป็นการพิสูจน์ว่าประชาชนไทยมีความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารในช่วงภัยพิบัติ และมีแนวโน้มของความไม่มั่นคงทางอาหารในอนาคต (วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์, 2558)

ปัจจุบันประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกอาหารรายใหญ่ของโลก แต่ปริมาณอาหารที่อยู่ในประเทศกลับมีปริมาณลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ราคาพืชผักผลไม้ในประเทศเพิ่มสูงขึ้น 3 เท่า ในช่วงปี พ.ศ. 2545 - 2554 ที่ผ่านมา ประกอบกับรายงานสถานการณ์สุขภาพคนไทย และรายงานโครงการศึกษาวิจัยแผนการลงทุนด้านสุขภาพในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 - 2554) พบว่า คนไทยบริโภคผักผลไม้ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานมากกว่าร้อยละ 75 คนรุ่นใหม่พึ่งตนเองในด้านอาหารน้อยลง ทำให้มีค่าใช้จ่ายด้านอาหารสูงกว่าคนรุ่นก่อน อาหารสำเร็จรูปหาซื้อได้ง่าย ราคาไม่แพงเป็นที่นิยมของผู้บริโภค ส่วนใหญ่เป็นอาหารจำพวกไขมันสูง ขนมหวานเล่นหรือขนมกรุบกรอบ และน้ำอัดลม (พุทธิญา นันทะวรการ และ เดชรัตน์ สุขกำเนิด, มปป.) ซึ่งพฤติกรรมการรับประทานอาหารประเภทนี้ ทำให้เสี่ยงต่อการเกิดกลุ่มโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง หรือ NCDs (Non-Communicable Diseases) สถานการณ์ที่เกิดขึ้นชี้ให้เห็นว่า ความมั่นคงทางอาหารของคนไทยลดลง และมีความเสี่ยงในการบริโภคทำให้ได้รับสารอาหารไม่เพียงพอ ส่วนหนึ่งเกิดจากครัวเรือนไม่ได้ผลิตอาหาร รวมถึงพื้นที่การผลิตอาหารหรือพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมมีระบบนิเวศและการบริการเชิงนิเวศที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่และภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เกิดการเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของเขตเมืองอย่างไร้ทิศทาง (Urban sprawl) เกิดรูปแบบการเจริญเติบโตของพื้นที่ที่มีได้วางแผน จึงนำไปสู่การใช้ทรัพยากรที่ไม่เหมาะสม (Bhatta, 2010) โดยส่วนหนึ่งเป็นผลจากการพัฒนาโครงข่ายระบบคมนาคมสู่พื้นที่บริเวณโดยรอบเมืองหรือบริเวณชานเมือง ปัญหาเหล่านี้เป็นภัยเงียบที่เกิดขึ้นกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย

สถานการณ์ที่เป็นอยู่เดิม

พื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ตำบลบางสีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี มีประชากร 1,277 คน คิดเป็น 552 หลังคาเรือน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพื้นที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย ทั้งในแผนผังการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเขตผังเมืองรวม จังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2548 และร่างผังเมืองรวม (ปรับปรุงครั้งที่ 2) (เทศบาลตำบลบางสีทอง, 2559) และได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของเขตเมืองกรุงเทพมหานครโดยเริ่มจากการพัฒนาโครงข่ายทางสัญจรบริเวณโดยรอบ มีการก่อสร้างถนนนครอินทร์และสะพานพระรามห้า เป็นผลทำให้บริบทและการใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปจากพื้นที่อยู่อาศัยริมแม่น้ำลำคลองที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548) ปัจจุบันชุมชนวัดบางอ้อยช้างเป็นพื้นที่ที่มีประชากรหนาแน่นเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับปริมาณโครงการบ้านจัดสรรที่เพิ่มขึ้นในชุมชน โดยประชากรที่ย้ายเข้าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพภายนอกชุมชนหรือในเขตเมือง เนื่องจากความสะดวกสบายในการเดินทางของโครงข่ายการสัญจรของพื้นที่และบริเวณโดยรอบ จากการสัมภาษณ์คุณสมบัติแล้วสกุล ประธานกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์พืชและเกษตรชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ตำบลบางสีทอง กล่าวว่า เมื่อปี พ.ศ. 2550 บ้านที่มีการทำสวนครัวเรือนประมาณ 40 ครัวเรือน แต่ในปี พ.ศ. 2560 บ้านที่มีการทำสวนครัวเรือนเหลือเพียง 25 ครัวเรือน

ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนดั้งเดิมหรือมีภูมิลำเนาในพื้นที่ส่วนมากเป็นผู้สูงอายุและวัยกลางคนขึ้นไป ยังคงดำเนินกิจกรรมด้านการเพาะปลูก เกษตรกรรม แต่เปลี่ยนจากการเป็นแหล่งผลิตผักผลไม้เพื่อการค้า เป็นการทำสวนครัวเรือนที่ผลิตผักผลไม้เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก พบการทำสวนยกทรงเพื่อปลูกผลไม้และผักตามท้องร่อง (ภาพที่ 1) และยังคงมีการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างเพื่อนบ้านหรือนามาวางขาย อย่างไรก็ตามด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามการใช้ชีวิตแบบคนเมือง เช่น การเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรในช่วงบรรพบุรุษสู่การทำงานเป็นพนักงานออฟฟิศในเมือง การไม่ทำอาหารทานเองในครัวเรือน การนิยมทานอาหารนอกบ้าน และการไม่ปลูกพืชผักสวนครัวและผลไม้ในบ้าน ด้วยเหตุนี้ทำให้คนรุ่นลูกหลานจึงไม่ทราบรายละเอียดและขาดทักษะในการทำสวนครัวเรือน เนื่องจากลักษณะการใช้ชีวิตและเวลาส่วนใหญ่มีได้อยู่บ้าน จึงไม่สนใจการทำสวนครัวเรือนเท่าที่ควร นอกจากนี้ยังขาดการปลูกฝังการเรียนรู้และใส่ใจเรื่องผลผลิตและการนำผลผลิตมาเป็นทุนในการดำรงชีพและใช้ประโยชน์ในครัวเรือน จึงเป็นเหตุให้คนรุ่นลูกหลานไม่ทราบถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการมีสวนครัวเรือนและคุณค่าในการคงอยู่ของสวนครัวเรือนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพึ่งพาตนเอง

ผู้วิจัยและชุมชนมีความสนใจร่วมกันในการสร้างความเข้าใจ

ภาพที่ 1 ตัวอย่างสวนครัวเรือนในชุมชนวัดบางอ้อยช้าง

ให้คนรุ่นใหม่ ลูกหลาน หรือทายาทในชุมชนตระหนักถึงประโยชน์ในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน ซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ด้วยการนำเสนอผลการวิจัยที่แสดงถึงประโยชน์ที่ได้รับจากสวนครัวเรือน งานวิจัยนี้เป็นจุดเริ่มต้นในการค้นหาแนวทางการพัฒนาพื้นที่และสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือน โดยขยายแนวคิดและชี้ให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ที่ได้รับ เพื่อสร้างเครือข่ายในการปลูกจิตสำนึกการพึ่งพาตนเองและตระหนักถึงกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนต่อไป

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้มุ่งเน้นการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับคนในชุมชน เพื่อร่วมกันสร้างการตระหนักรู้ถึงความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและเห็นความสำคัญของประโยชน์ที่ได้รับจากการคงอยู่ของสวนครัวเรือน จึงใช้แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเพื่อการประมวผลและอภิปราย ดังนี้ สวนครัวเรือนเป็นภูมิทัศน์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของการผสมผสานกิจกรรมของมนุษย์ ระบบนิเวศของพืชพรรณและสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านหรือใน

ขอบเขตของที่อยู่อาศัย ที่มีการพึ่งพาและเกื้อกูลกันในความสมดุลของระบบนิเวศภายในพื้นที่บ้าน (Kumar & Nair, 2004) ทั้งนี้สวนครัวเรือนมีความสัมพันธ์ในเชิงกระบวนการที่สามารถอธิบายได้ถึงแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร (Food security) ขององค์การอาหารและเกษตรแห่งประชาชาติ (FAO, 2006) ซึ่งประกอบด้วย 1) การมีอาหาร (Food availability) ในปริมาณที่เพียงพอ มีคุณภาพที่เหมาะสมทั้งการผลิตและนำเข้า 2) การเข้าถึงอาหาร (Food accessibility) ที่แสดงถึงความสามารถในการเข้าถึงอาหารของประชาชนโดยการผลิตในครัวเรือนหรือซื้อเพื่อบริโภค 3) การใช้ประโยชน์จากอาหาร (Food utilization) โดยการบริโภคอาหารที่ถูกหลักโภชนาการ มีความสะอาด ปลอดภัย และมีสุขอนามัย และ 4) การมีเสถียรภาพทางอาหาร (Food stability) ที่ทำให้ครัวเรือนสามารถเข้าถึงอาหารที่ถูกหลักโภชนาการได้เพียงพอตลอดเวลา ปลอดภัยจากความเสี่ยงในการขาดแคลนอาหาร

จากกรอบแนวคิดความมั่นคงทางอาหารขององค์การอาหารและเกษตรแห่งประชาชาติ แสดงให้เห็นถึงนัยสำคัญของการส่งเสริมแนวคิดความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือน โดยมุ่งเน้นให้สมาชิกในครอบครัวหรือบุคคลที่อาศัยอยู่ภายในครัวเรือนเดียวกัน สามารถเข้าถึงอาหารที่มีความปลอดภัยได้อย่างเพียงพอ และมีคุณค่าทางโภชนาการที่เหมาะสม เพื่อการมีสุขภาพที่ดี (มินตรา สารระักษ์ และ เสาวลักษณ์ แสนนาม, 2557) ซึ่งแนวคิดของการพึ่งตนเองด้านอาหารเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นกระบวนการในการเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ มีกระบวนการผลิตอาหารตามความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและในชุมชนอย่างอิสระ โดยผลิตอาหารให้เพียงพอกับความต้องการ มีความปลอดภัย มีความหลากหลายส่งผลให้มีคุณค่าทางโภชนาการ ซึ่งทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารเนื่องจากสามารถใช้วางแผนในการผลิตอาหารจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เดิมของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2554)

ทั้งนี้งานวิจัยชิ้นนี้ใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการวิจัย เนื่องจากเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในชุมชนที่ใช้การสื่อสารและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสมาชิกในชุมชน มีส่วนร่วม พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมถึงการทากิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้ชุมชนเข้มแข็ง (จินตวิทย์ เกษมสุข, 2557) นอกจากนี้งานวิจัยเรื่องความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนของประชาชนบ้านเมืองหมื่นย ตำบลกวนวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ของมินตรา สารระักษ์ และ เสาวลักษณ์ แสนนาม (2557) พบว่า ความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนจำเป็นต้องใช้การวางแผนการจัดการและการพึ่งพาตนเองทั้งในการเลือกซื้ออาหารและผลิตอาหารเพื่อลดค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากการซื้ออาหารเพื่อการบริโภค และการวางแผนร่วมกันด้าน

ความเพียงพอและการเข้าถึงอาหารจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสมาชิกในครอบครัว ทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งเป็นการสร้างความเข้าใจและความผูกพันกันได้เป็นอย่างดี โดยมีข้อเสนอแนะให้เกิดการมีส่วนร่วมในการสร้างความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนด้วยการพัฒนาพื้นที่เพื่อผลิตอาหารและการแลกเปลี่ยนอาหารซึ่งกันและกัน

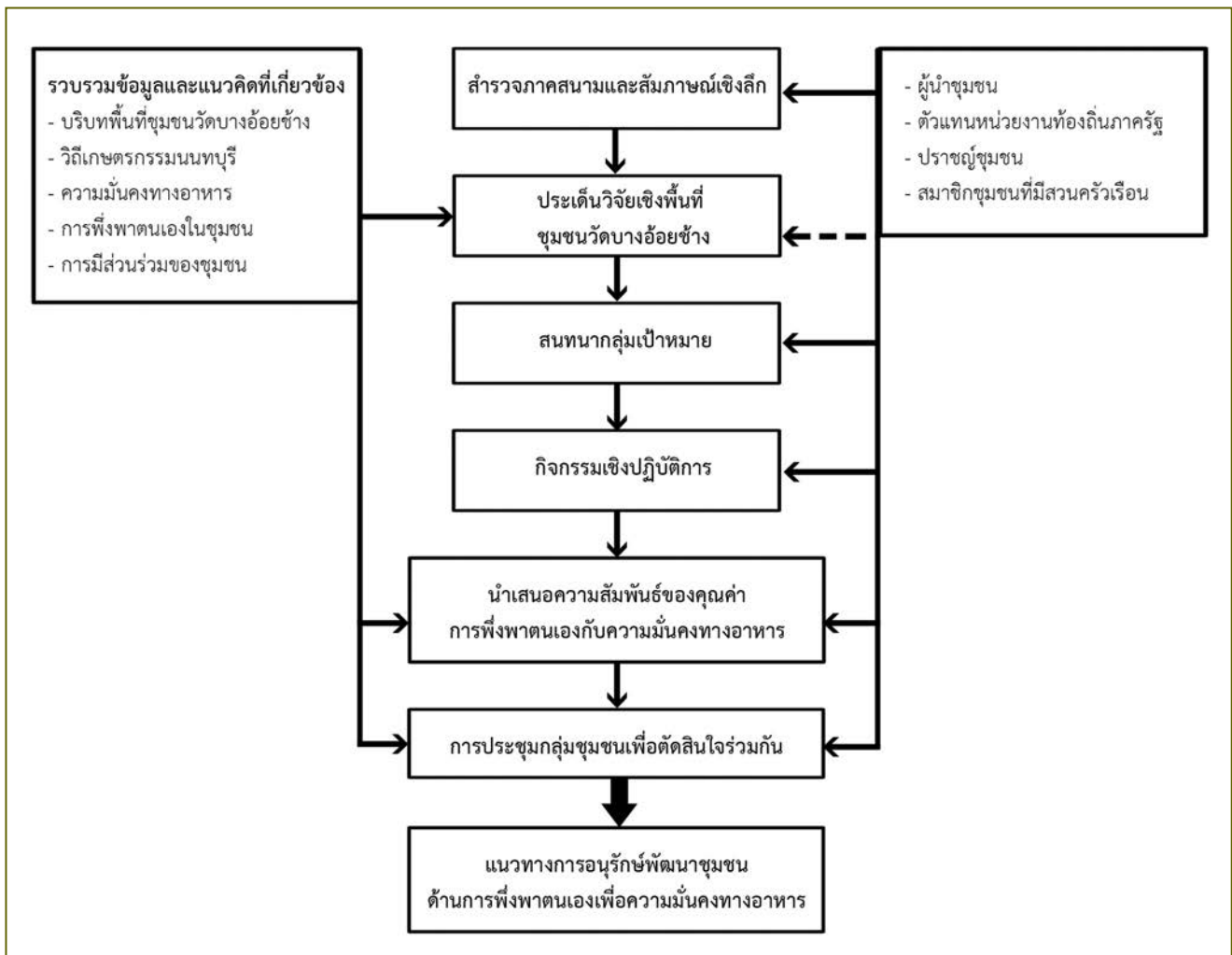
สวนครัวเรือนที่ยังคงมีกิจกรรมการปลูกพืชหรือการผลิตอาหารเป็นการพึ่งพาตนเองซึ่งอยู่ในกรอบความสมดุลของระบบนิเวศภายในบ้าน ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้ครัวเรือนนั้นๆ มีความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนเนื่องจากการมีอาหาร สามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างพอเพียง และสามารถบริโภคอาหารที่สะอาด ปลอดภัยได้ตามความต้องการ ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนได้ หากมีการวางแผนการจัดการที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนและเสนอแนะร่วมกันถึงการผลิตอาหารเพื่อแลกเปลี่ยนกันในชุมชน โดยสร้างข้อตกลงร่วมกันทั้งในกิจกรรมและผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการผลิตอาหาร เพื่อเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีให้คนในชุมชนและขยายผลเป็นการสร้างเครือข่ายเพื่อใช้เป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารต่อไป

กระบวนการที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับของชุมชน

ผู้วิจัยสำรวจพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี เพื่อเก็บข้อมูล วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) มีกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประธานกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์พืชและเกษตรชุมชน สมาชิกเกษตรกรรมชุมชน สมาชิกในชุมชนที่มีสวนครัวเรือน ผู้อาวุโสในชุมชน และปราชญ์ชุมชน ซึ่งมีกิจกรรมการประชุมกลุ่มแลกเปลี่ยนความรู้และแสดงความคิดเห็น ในมุมมองต่างๆ ทั้งการเสนอปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ข้อเสนอแนะ และโอกาสการพัฒนาในการแก้ไขปัญหาจากกรณีศึกษาต่างๆ เพื่อกระตุ้นความคิดสร้างสรรค์และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนวัดบางอ้อยช้าง โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย ดังภาพที่ 2 มีรายละเอียดดังนี้

1) การรวบรวมข้อมูลพื้นที่และข้อมูลทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในการวิจัย โดยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษาบริเวณชุมชนวัดบางอ้อยช้างทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งวิถีชีวิตของเกษตรกรและผลผลิตทางเกษตรในจังหวัดนนทบุรี แนวคิด ทฤษฎีและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหาร การพึ่งพาตนเองในชุมชน และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

2) การสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้นำ

ภาพที่ 2 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

ชุมชนและปราชญ์ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกในการเริ่มโครงการร่วมกับชุมชน ดังภาพที่ 3 เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ และข้อมูลการพึ่งพาตนเองในวิถีเกษตรกรรม และระบุประเด็นหรือปัญหาที่ชุมชนและผู้วิจัยมีความสนใจร่วมกัน จากการสัมภาษณ์ พูดคุยกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก มีประเด็นต่างๆ ดังนี้ พื้นที่เกษตรกรรมภายในบ้านหรือสวนครัวเรือน ผลผลิตจากสวนครัวเรือนการนำผลผลิตมาใช้เป็นอาหารในครัวเรือน อนาคตของสวนครัวเรือนในพื้นที่ จากนั้นจึงสรุปประเด็นหลักเพื่อใช้เป็นหัวข้อการสนทนากลุ่มต่อไป

3) การสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ในหัวข้อ “สถานการณ์ปัจจุบันสวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง” ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีสวนครัวเรือนและอาศัยอยู่ในชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์พืชและเกษตรชุมชน สมาชิกกลุ่มเกษตรกร ปราชญ์ชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน และสมาชิกในชุมชนที่มีสวนครัวเรือน รวม 11 ราย ดังภาพที่ 4 โดยผู้วิจัยจัดเตรียม

คำถามไว้ล่วงหน้าเพื่อความสะดวกในการดำเนินการและป้องกันการสับสนในการสนทนา

4) การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “ประโยชน์ของสวนครัวเรือน” โดยผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักชุดเดิม เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและเชื่อมโยงกับข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม ดังภาพที่ 5

5) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา ด้วยการจัดเรียงความสัมพันธ์ของสวนครัวเรือน ความมั่นคงทางอาหาร และการพึ่งพาตนเองของชุมชน การวิเคราะห์เชิงคุณภาพจากการรวบรวมข้อมูลทั้งจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ เพื่อเป็นข้อเสนอแนะในการดำเนินงานด้านการพัฒนาเชิงพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง

6) การจัดงานประชุมกลุ่มชุมชน เพื่อนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และรับฟังความคิดเห็นจากชุมชน พร้อมทั้งร่วมกันหาแนวทางความเป็นไปได้ และร่วมกันตัดสินใจถึงแนวทาง

ภาพที่ 3 การสำรวจภาคสนามและสัมภาษณ์เชิงลึกวิถีเกษตรกรรมของชุมชน

ภาพที่ 4 การจัดสนทนากลุ่ม

ภาพที่ 5 การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ

การจัดการและพัฒนาเชิงนโยบายในการอนุรักษ์พัฒนาชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การดำเนินงานวิจัยในครั้งนี้มีเทคนิคที่ทำให้ผู้ให้ข้อมูลหลักให้ความสนใจและมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัย คือ การเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลหลักนำเสนอประเด็นที่สนใจในการค้นหาคำตอบจากการวิจัยร่วมกันระหว่างคณะนักวิจัยและชุมชนได้อย่างเต็มที่ จากนั้นร่วมกันคัดเลือกประเด็นที่สนใจร่วมกันจากน้ำหนักการออกเสียงมากที่สุด และผู้ให้ข้อมูลหลักเห็นประโยชน์จากงานวิจัย เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลหลักส่วนใหญ่เป็นตัวแทนครัวเรือนที่เกิดปัญหาการละลายจากคนรุ่นลูกหลานและคนรุ่นใหม่ในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน จึงทำให้ผู้ให้ข้อมูลหลักมีความเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ระหว่างการดำเนินงานวิจัย

ผลการวิจัย

1) สถานการณ์สวนครัวเรือนในปัจจุบันจากมุมมองของคนในชุมชน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนพบว่า สวนครัวเรือนในชุมชนวัดบางอ้อยช้างที่ยังหลงเหลือในปัจจุบัน เกิดจากสำนึกรักในบรรพบุรุษและมีความผูกพันกับพื้นที่ เนื่องจากอยู่ใกล้สวนแล้วมีความรื่นรมย์ นอกจากนี้ในชีวิตประจำวันของบ้านที่มีสวนครัวเรือน ยังใช้ประโยชน์จากผลผลิตในสวนเสมือนเป็น “ตู้เย็นในบ้าน” และสาเหตุที่ยังคงทำสวนครัวเรือนก็เพื่อเก็บที่ดินไว้ให้ลูกหลาน ต้นไม้ที่เลือกปลูกในสวนครัวเรือนมักเลือกจากความชอบ ความต้องการ และเป็นพรรณไม้ที่ดูแลรักษาง่าย มีทั้งพืชผัก ผลไม้ และสมุนไพร นอกจากนี้มีการใช้ประโยชน์จากพืชนอกเหนือจากการใช้เป็นอาหาร เช่น ไม้ไผ่ปลูกเพื่อนำมาใช้ทำอุปกรณ์ในการเก็บผลไม้และหน่อไม้ก็ใช้ทำอาหารชะอมปลูกเพื่อทำเป็นรั้ว ผลผลิตที่ได้จากสวนครัวเรือน ส่วนใหญ่จะเก็บไว้กินและใช้ภายในครัวเรือน รวมถึงถวายพระ แจกจ่ายเครือญาติ และเพื่อนบ้าน ผลผลิตที่เหลือจากการแจกจ่ายจึงนำมาจำหน่าย แต่ปัจจุบันพื้นที่สวนครัวเรือนในชุมชนวัดบางอ้อยช้าง มีจำนวนลดน้อยลง เนื่องจากผลกระทบทั้งที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนี้

1.1) ผลจากอุทกภัยปี พ.ศ. 2538 และ พ.ศ. 2554 ทำให้หน่วยงานภาครัฐมีโครงการสร้างเขื่อนและประตูน้ำเพิ่มขึ้นหลายแห่งเพื่อป้องกันน้ำท่วมพื้นที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงกับพื้นที่เกษตรกรรมในจังหวัดนนทบุรี จากในอดีตน้ำที่เคยท่วมจะระบายออกได้ภายใน 3-7 วัน เปลี่ยนเป็นน้ำท่วมนานมากกว่า 1 เดือนทำให้พืชพรรณได้รับความเสียหาย และเมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วมจากฝนตกหนัก น้ำระบายไม่ทัน น้ำขังในพื้นที่บ่อยครั้งขึ้น จึงเป็นสาเหตุ

หนึ่งที่ส่งผลให้พื้นที่สวนครัวเรือนลดน้อยลง

1.2) ปัญหา^{น้ำเค็ม} เนื่องจากการสร้างประตูน้ำหลายแห่งในบริเวณคลองบางกอกน้อย ทำให้น้ำในคลองไม่ระบาย จึงเกิดน้ำขังในสวนเป็นสาเหตุให้มีความเค็มในดิน ทำให้น้ำที่ใช้ในสวนมีค่าความเค็มค่อนข้างสูง และซึมลงดินซึ่งเป็นการเพิ่มความเค็มในดินและเกิดปัญหาดินเค็ม จึงทำให้ผลผลิตในสวนครัวเรือนได้รับความเสียหายเกษตรกรและชาวบ้านในชุมชนจึงแก้ปัญหาด้วยการใช้น้ำประปาในการทำเกษตรกรรม ทำให้ค่าใช้จ่ายในการทำสวนครัวเรือนค่อนข้างสูง

1.3) การขยายตัวของเขตเมือง ทำให้พื้นที่ชุมชนและสวนครัวเรือนดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงเป็นหมู่บ้านจัดสรร มีการปิดถนนและถมทางน้ำที่เคยใช้ร่วมกันของชุมชน ทำให้ระบบนิเวศภายในพื้นที่และการใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

1.4) วิถีชีวิตคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการดำเนินชีวิตของคนในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ลูกหลานในชุมชนวัดบางอ้อยช้างเข้าไปเรียนและทำงานในกรุงเทพมหานครส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นฐานเพื่อความสะดวกในการทำงาน ประกอบกับการขายที่ดินให้ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ เพื่อเป็นเงินทุนในการดำรงชีวิต

สาเหตุทั้งหมดที่กล่าวมา เป็นผลให้ในปัจจุบันบ้านที่มีสวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง มีขนาดที่ดินถือครองต่อครัวเรือน 1 ถึง 6 ไร่ โดยขนาดที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนประมาณ 3.2 ไร่ มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากชุมชนไม่สามารถทำกิจกรรมทางการเกษตรบนพื้นที่สวนครัวเรือนได้เต็มประสิทธิภาพเหมือนอย่างเคย กอปรกับทายาทผู้สืบทอดไม่สนใจการทำสวนครัวเรือนและไม่เห็นถึงประโยชน์ในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน

2) ผลผลิตและประโยชน์ที่ได้รับจากสวนครัวเรือน

การทำสวนครัวเรือนให้ประโยชน์แก่ครัวเรือนและชุมชนในหลากหลายมิติ ที่เห็นได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม คือ มิติทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกิดจากผลผลิตที่ได้จากการทำสวนครัวเรือนเพื่อนำมาบริโภค และประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารของครอบครัว ซึ่งแสดงถึงความมั่นคงทางอาหาร หากปริมาณผลผลิตมีมากเกินความต้องการในครัวเรือน จะนำมาแจกจ่ายแก่เพื่อนบ้านหรือจัดจำหน่าย โดยการแจกจ่ายให้เพื่อนบ้านนั้น เกิดการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เป็นผลประโยชน์จากสวนครัวเรือน ในมิติด้านสังคมและการทำสวนครัวเรือนเป็นกิจกรรมครอบครัว ที่ช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัวด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ในมิติทางนิเวศวิทยาการทำสวนครัวเรือนเป็นพื้นที่ปลูกพืชพรรณ จึงไม่มีส่วนที่เป็นพื้นที่ลาดแข็งหรือเป็นพื้นที่ที่มีสิ่งก่อสร้าง ซึ่งเวลาเกิดฝนตกจะทำให้หน้าสามารถซึมลงดินได้จากพื้นที่ที่เป็นสวนครัวเรือน โดยผลผลิตและประโยชน์ที่ได้รับจากสวนครัวเรือน มีดังนี้

2.1) ผลผลิตที่ได้จากสวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชน

วัดบางอ้อยช้าง พืชพรรณที่เป็นผลผลิตเพื่อการใช้ประโยชน์ในครัวเรือน แจกจ่ายเพื่อนบ้าน เครือญาติ และจำหน่ายให้แก่ร้านค้าชุมชน สามารถแบ่งพืชพรรณตามการใช้ประโยชน์ได้ 4 ประเภท ประกอบด้วย

2.1.1) พืชผักสวนครัวใช้ประกอบอาหาร จำนวน 20 ชนิด ประกอบด้วย ชะอม ตะไคร้ มะเขือพวง ตำลึง มะกรูด ถั่วพู โหระพา สะเพียว มะนาว พริกไทย พริกขี้หนู กะเพรา ยอด ชำ มะอึก ตะลิงปลิง เห็ดตับเต่า สะเดา ทองหลาง และไผ่

2.1.2) ผลไม้ จำนวน 13 ชนิด ประกอบด้วย มะดัน มะละกอ ส้มโอ ชมพู่ มะเฟือง มะม่วง ขนุนมะปราง มังคุด ละมุด กระท้อน กัลย และมะพร้าว

2.1.3) พืชสมุนไพร จำนวน 5 ชนิด ประกอบด้วย ส้มซ่า ใบบัวบก พักข้าว รวงจืด และหมาก

2.1.4) พืชที่สามารถใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย นอกเหนือจากการใช้รับประทาน โดยสามารถใช้เป็นพืชไม้ดอกไม้ประดับ ลำต้นใช้ทำไม้ ใช้ปลูกเป็นแนวเพื่อบอกอาณาเขต รวมถึงการใช้ใบทำเป็นภาชนะห่ออาหารได้ เช่น บัวขาว ดาหลา กัลย มะพร้าว ไผ่ ชะอม และหมาก เป็นต้น

2.2) มิติทางเศรษฐศาสตร์ของครัวเรือนที่ได้จากผลผลิตในสวนครัวเรือน ผลจากการทำกิจกรรมเชิงปฏิบัติการร่วมกันในหัวข้อเรื่อง “ประโยชน์ของสวนครัวเรือน” กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้วิจัยพบว่า การทำสวนครัวเรือนนั้นมีทั้งค่าใช้จ่ายและมูลค่าที่ได้รับ โดยค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการดูแลสวนมีทั้งหมด ค่าแรงงานครัวเรือนที่เป็นต้นทุนแอบแฝง ค่าจ้างแรงงานภายนอก ครัวเรือน ค่าวัสดุปลูก ค่าอุปกรณ์การเกษตร ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าน้ำ ค่าไฟ และอื่นๆ คิดเป็นค่าใช้จ่ายทั้งหมดเฉลี่ย 31,952.83 บาทต่อปีต่อไร่ หากคิดเฉพาะค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจริง โดยไม่รวมค่าแรงงานจากสมาชิกในครัวเรือนที่เป็นต้นทุนแอบแฝง ค่าใช้จ่ายจริงที่จ่ายเป็นต้นทุนเฉลี่ย 12,618.62 บาทต่อปีต่อไร่

ส่วนมูลค่าเฉลี่ยที่ได้รับจากผลผลิตในสวนครัวเรือนสามารถจำแนกได้ 2 ประเภท คือ มูลค่าเฉลี่ยที่ได้จากการจำหน่าย คิดเป็น 3,294.14 บาทต่อปีต่อไร่ และมูลค่าแฝงเฉลี่ยที่ได้รับจากการใช้ผลผลิตในสวนครัวเรือนคิดเป็น 7,096.63 บาทต่อปีต่อไร่ รวมมูลค่าเฉลี่ยทั้งหมดที่ได้รับจากผลผลิตในสวนครัวเรือนเป็น 10,390.77 บาทต่อปีต่อไร่

ในมิติด้านความคุ้มค่าทางเศรษฐศาสตร์พบว่า ค่าใช้จ่ายจริงที่เกิดขึ้นและมูลค่าเฉลี่ยทั้งหมดที่ได้รับจากผลผลิตในสวนครัวเรือนไม่ถึงจุดคุ้มทุน หรือมีค่าต่ำกว่าต้นทุนที่เป็นค่าใช้จ่ายจริงประมาณ 2,227.85 บาทต่อปีต่อไร่

2.3) ความมั่นคงทางอาหารในสวนครัวเรือน สวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง เป็นสวนที่มีการเพาะปลูกพืชในที่ดินถือครองบริเวณบ้าน มีบทบาทเป็นแหล่งผลิตอาหารให้

เพียงพอกับความต้องการของการบริโภคภายในครัวเรือน เป็นหนึ่งในส่วนประกอบของหลักประกันความมั่นคงด้านอาหารของครัวเรือน

การสนทนากลุ่มและการทำกิจกรรมเชิงปฏิบัติการในชุมชนพบว่า ครัวเรือนมีการบริโภคอาหารจำพวกพืชผักและผลไม้ ซึ่งเป็นผลผลิตจากสวนครัวเรือนของตนเองและเพื่อนบ้านใกล้เคียง โดยสวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ส่วนใหญ่ใช้กระบวนการปลูกแบบเกษตรอินทรีย์ และการปลูกแบบใช้สารเคมีเท่าที่จำเป็นในปริมาณน้อยที่สุด เพื่อป้องกันการเกิดผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

กลุ่มตัวอย่างภูมิใจและเห็นด้วยในกรณีที่ครัวเรือนของตนเองมีอาหารปลอดภัยที่เพียงพอมีคุณภาพ และสมาชิกในครัวเรือนสามารถเข้าถึงอาหารในที่ดินของตนเองได้ตามความต้องการ ซึ่งเมื่อมีการใช้ผลผลิตในสวนครัวเรือนเพื่อประกอบอาหารทำให้สมาชิกในครัวเรือนมีความมั่นใจในการรับประทานอาหารที่ถูกหลักโภชนาการ สะอาด ปลอดภัย และมีสุขอนามัย นอกจากนี้การมีสวนครัวเรือนยังทำให้สมาชิกในครัวเรือนสามารถเข้าถึงอาหารได้เพียงพอตลอดเวลา ไม่มีความเสี่ยงในการขาดแคลนอาหารเนื่องจากสวนครัวเรือนพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง มีลักษณะเป็นสวนผสม ปลูกพืชหลากหลายชนิดเพื่อประโยชน์ในการบริโภคที่หลากหลาย ทั้งตามฤดูกาล และตอบสนองความต้องการของสมาชิกในครัวเรือนได้อย่างครบถ้วน

3) การสร้างความมั่นคงทางอาหารในสวนครัวเรือน

การสร้างความมั่นคงทางอาหารในสวนครัวเรือน เริ่มจากการจำแนกชนิดพืชพรรณในสวนครัวเรือน และการใช้ประโยชน์จากสวนครัวเรือน เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลจากประโยชน์ที่ได้รับโดยเทียบจากราคาพืชผัก ผลไม้ ในตลาด เพื่อการได้ข้อมูลด้านผลประโยชน์ที่ได้รับจากสวนครัวเรือนที่มีความชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายมากขึ้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีส่วนช่วยในการตัดสินใจการคงอยู่ของสวนครัวเรือน ซึ่งนำไปสู่การเกิดความมั่นคงทางอาหารในสวนครัวเรือนได้ในเบื้องต้น

ทั้งนี้จากการประชุมกลุ่มชุมชนพบว่า คนในชุมชนให้ความสนใจรายงานด้านค่าใช้จ่ายและผลประโยชน์ที่ได้รับจากสวนครัวเรือน เพื่อเป็นข้อมูลในการสนับสนุนการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร และสามารถสร้างแรงจูงใจในการทำสวนครัวเรือนต่อไปได้ ด้วยการแสดงให้เห็นถึงการมีแหล่งผลิตอาหารจากสวนครัวเรือนในพื้นที่ของตนเอง ที่มีความหลากหลายของพืชพรรณที่ใช้ในครัวเรือน ซึ่งสามารถบริโภคผลผลิตที่มีคุณภาพ สะอาด ปลอดภัย เพียงพอตามความต้องการ

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการประชุมกลุ่ม เข้าสู่กระบวนการสร้างแรงจูงใจให้กับลูกหลานหรือทายาทผู้สืบทอดที่ดินเพื่อเพิ่มโอกาสในการทำสวนครัวเรือนในอนาคต ประกอบด้วย การแสดงค่าใช้จ่ายที่เป็นภาระทางเศรษฐกิจของสวนครัวเรือน ซึ่งประกอบ

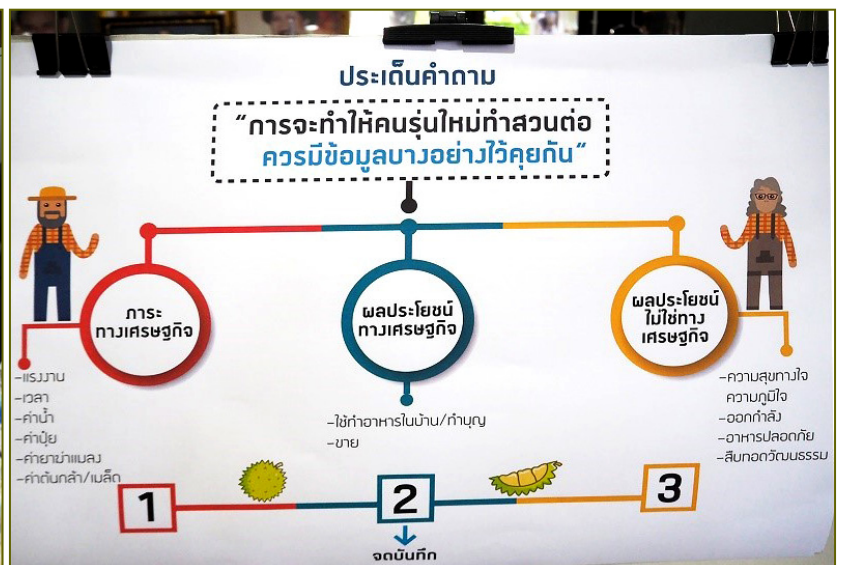
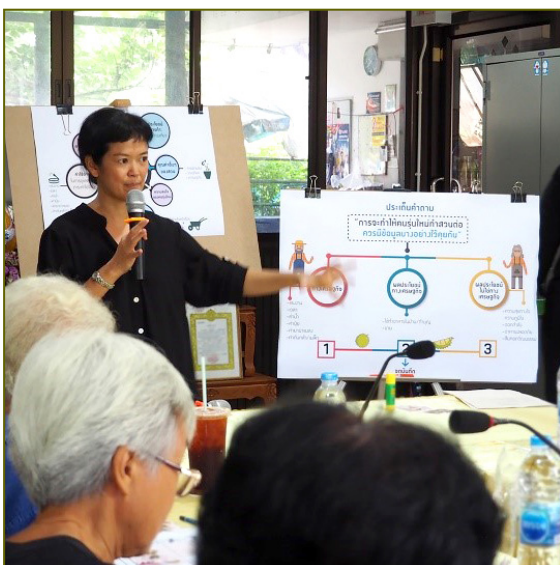
ด้วยค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากการทำสวนครัวเรือน เช่น ค่าแรงงาน ค่าน้ำ ค่าปุ๋ย ค่าต้นกล้า และค่ายากำจัดศัตรูพืช เป็นต้น ส่วนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในการมีสวนครัวเรือน เช่น การใช้ทำอาหารในครัวเรือน ใช้ผลผลิตเพื่อการทำบุญและแจกจ่าย ส่วนผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ทางเศรษฐกิจ เช่น ความสุขทางจิตใจ ความภูมิใจ การได้ออกกำลังกาย ได้ทานอาหารปลอดภัย รวมถึงเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมความเป็นอยู่จากบรรพบุรุษ เป็นต้น ดังภาพที่ 6 ซึ่งข้อมูลดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการสนับสนุนให้มีการคงอยู่ของสวนครัวเรือน

การคงอยู่ของสวนครัวเรือน มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด 3 ด้าน ดังนี้ 1) ภาระจากการคงอยู่ของสวนครัวเรือน ทั้งที่เป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาสวน และปัญหาทางกายภาพของพื้นที่ที่ไม่รองรับการเพาะปลูก เช่น คุณสมบัติของดินและน้ำในพื้นที่ไม่เหมาะสม รวมถึงภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นในพื้นที่ 2) ปัจจัยที่เกิดจากแรงจูงใจหรือความสนใจของผู้สืบทอดสวนครัวเรือน เช่น การขาดทักษะความรู้และความสนใจในการทำสวนครัวเรือน โอกาสทางเศรษฐกิจจากมูลค่าที่ดินที่มีราคาสูงเป็นเหตุให้เกิดแรงจูงใจในการขายที่ดิน และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป โดยปัจจัยทั้งสองด้านที่กล่าวมานี้ เป็นปัจจัยหรือสาเหตุที่คนรุ่นใหม่ไม่สนับสนุนการคงอยู่ของสวนครัวเรือนและทำให้สวนครัวเรือนด้อยคุณค่าลง 3) ผลประโยชน์ที่ได้จากการคงอยู่ของสวนครัวเรือน เป็นปัจจัยที่ทำให้การคงอยู่ของสวนครัวเรือนมีคุณค่าเพิ่มมากขึ้น เช่น พื้นที่มีประโยชน์ด้านการดำรงในการจำหน่ายผลผลิต และอาจเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวได้ในอนาคตหากมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนเกษตรสวนครัวเรือน ซึ่งทำให้เกิดคุณค่าด้านจิตใจ และเป็นแหล่งอาหารของครัวเรือน

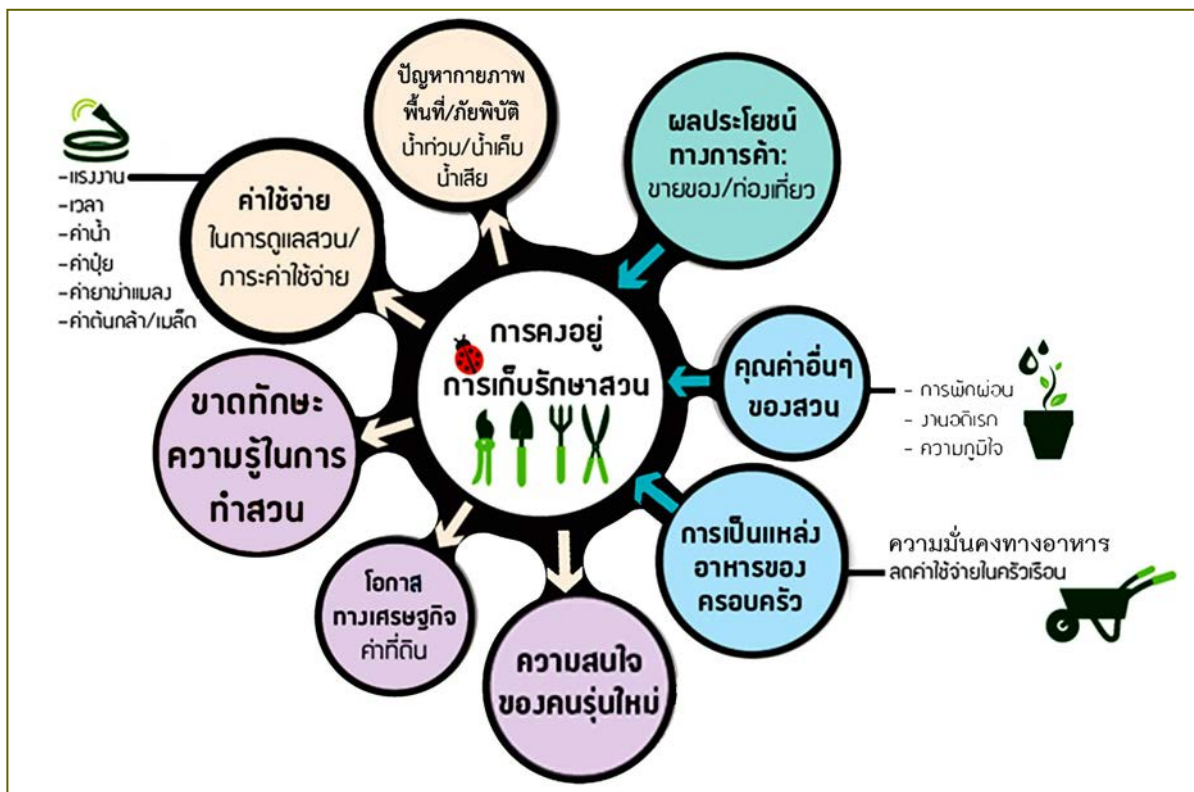
สามารถลดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารครัวเรือนได้ ดังภาพที่ 7

ในที่ประชุมผู้ให้ข้อมูลหลัก แสดงความคิดเห็นถึงแนวทางการเป็นไปได้ในการจัดการและพัฒนาเชิงนโยบายในแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้ 1) การจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายและการแทนมูลค่าในการใช้ผลผลิตสวนครัวเรือนประจำอาทิตย์หรือประจำเดือน เพื่อแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้รับจากการทำสวน 2) การแสดงความต้องการให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการปลูกจิตสำนึกให้กับลูกหลาน คนรุ่นใหม่ในพื้นที่ให้เห็นคุณค่าของพื้นที่สวนครัวเรือน เช่น การสอดแทรกเนื้อหาการเรียนการสอนภายในโรงเรียน 3) การให้ความรู้ด้านการเกษตรและการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อการเกษตร จากการสนับสนุนของสำนักงานเทศบาลตำบลบางสีทองและส่วนราชการจังหวัดที่เกี่ยวข้องทางการเกษตร และผลักดันนโยบายที่ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมการทำสวนครัวเรือน 4) การรวมกลุ่มเจ้าของสวนครัวเรือนในชุมชนให้มีเครือข่ายที่เข้มแข็งทั้งในด้านกิจกรรม/วัสดุอุปกรณ์ในการเพาะปลูก การแลกเปลี่ยนผลผลิตภายในชุมชน และขยายกิจการร้านค้าชุมชนเพื่อรองรับผลผลิตจากครัวเรือน และจัดตั้งโครงการจำหน่ายอาหารปลอดภัยให้แก่ชุมชนและบริเวณโดยรอบ

กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารในสวนครัวเรือน ตามกรอบการวิจัยครั้งนี้ ดำเนินการวิจัยตามแผนงานได้อย่างครบถ้วน และจากเสียงตอบรับของผู้ให้ข้อมูลหลักและชุมชนในการร่วมกิจกรรมและการเสนอผลการศึกษา รวมถึงการร่วมกันนำเสนอแนวทางอนุรักษ์พัฒนาชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารนั้น มีความเป็นไปได้สูงในการขยายผลการศึกษา

ภาพที่ 6 กระบวนการสร้างแรงจูงใจให้สืบทอดการทำสวนครัวเรือน

ภาพที่ 7 ปัจจัยการคงอยู่ของสวนครัวเรือน

ลุ่มเป้าหมายหรือลูกหลานในครัวเรือนได้เป็นอย่างดี แต่ทั้งนี้การคงอยู่ของสวนครัวเรือนจะสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืนหรือไม่ ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพและข้อมูลในการสื่อสารภายในครัวเรือน การยอมรับในคุณค่าการพึ่งพาตนเองในการทำสวนครัวเรือน รวมถึงการปฏิบัติตามกระบวนการที่เสนอแนะในการประชุมกลุ่มอย่างจริงจังเพื่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและขยายผลสู่ระดับชุมชนได้อย่างแท้จริง

อภิปรายและสรุปผล

การกลายเป็นเมืองและวิถีการดำเนินชีวิตในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้างที่เปลี่ยนไป ส่งผลให้การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่เปลี่ยนแปลง และมีแนวโน้มที่ทายาทของครอบครัวที่มีพื้นที่สวนครัวเรือนเดิมจะขายที่ดินเพื่อโอกาสทางเศรษฐกิจและอพยพย้ายถิ่นฐานเข้าเมือง ละทิ้งสวนครัวเรือนที่เคยใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ซึ่งสอดคล้องกับ ศยามล เจริญรัตน์ (2557) ที่พบว่าผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งนโยบายภาคเกษตร ระบบการศึกษา ระบบคมนาคมขนส่ง และความต้องการความสะดวกสบาย จาก

สถานการณ์ดังกล่าวส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน

สวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้างมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องและแปรผันตามการเจริญเติบโตของเมือง บทบาทที่สำคัญของสวนครัวเรือน คือ การเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญให้กับสมาชิกในครัวเรือน โดยใช้ภูมิปัญญาและความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาทั้งวิธีการเพาะปลูกและการใช้ประโยชน์ของพืชในสวนครัวเรือน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ จอมขวัญ ชุมชาติ (2558) ที่พบว่า สวนครัวเรือนเป็นแหล่งอาหารผลิตเอง ต้องใช้ความรู้ด้านการปลูกพืช วิธีการดูแลรักษาพืชพรรณ วิธีการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยพืชที่ปลูกบริเวณครัวเรือนนั้นเป็นพืชที่สามารถใช้บริโภคได้เป็นประจำ ให้ผลผลิตหมุนเวียนตลอดทั้งปีและดูแลรักษาง่าย

สวนครัวเรือนของพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้างที่เป็นแหล่งอาหารผลิตเองประกอบด้วย พืชผักสวนครัว ผลไม้ พืชสมุนไพร และพืชที่สามารถใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย รวมทั้งหมดจำนวนมากกว่า 38 ชนิด ซึ่งอาจมีไม่ครอบคลุมทุกชนิดในการนำมาใช้ประกอบอาหารเพื่อให้ได้รับสารอาหารที่เพียงพอ แต่อย่างไรก็ตามสวนครัวเรือนป้องกันการเกิดภาวะอาหารขาดแคลนได้ และอย่างน้อยครัวเรือนสามารถลดค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหาร การใช้ผลผลิตในสวนครัวเรือนคิดเป็น 7,096.63 บาทต่อปีต่อไร่ ซึ่ง

สอดคล้องกับ อัถพงค์ ปิ่นทองพันธ์ (2557) พบว่า การใช้แหล่งอาหารผลิตเองอาจไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคทั้งหมด แต่ช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารได้ โดยการลดการพึ่งพาแหล่งซื้อขายและสามารถลดรายจ่ายของครัวเรือนได้เช่นกัน การมีสวนครัวเรือนทำให้มีความมั่นใจในการบริโภคและใช้ประโยชน์จากผลผลิตครัวเรือน มีความสะอาด ปลอดภัย และเพิ่มโอกาสในการประกอบอาหารในครัวเรือนซึ่งถูกหลักโภชนาการ และได้บริโภคผักผลไม้ในปริมาณที่เหมาะสม สามารถป้องกันการเกิดโรคไม่ติดต่อเรื้อรังได้ ซึ่งสอดคล้องกับ พุทธิธนา นันทะวรการ และ เศรษฐ์ สุขกำเนิด (มปป.) ที่พบว่า ปัจจุบันอาหารที่หาซื้อได้ง่ายเป็นที่นิยมของผู้บริโภค และราคาไม่สูงนัก ส่วนใหญ่เป็นอาหารที่มีไขมันสูง อาหารตามสั่ง ขนมทานเล่น และน้ำอัดลม ซึ่งแสดงถึงความมั่นคงทางอาหารของคนไทยลดลง มีความเสี่ยงในการได้รับสารอาหารไม่เพียงพอ เป็นการเพิ่มแนวโน้มอัตราการเกิดโรคไม่ติดต่อเรื้อรังสูงขึ้น

การคงอยู่ของสวนครัวเรือน เป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือน ด้วยการพึ่งพาตนเอง เนื่องจากทำให้ครัวเรือนมีแหล่งผลิตอาหารที่เพียงพอ สมาชิกครัวเรือนสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารและนำมาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญ สอดคล้องกับ ศจินทร์ ประชาสันต์ (2555) พบว่า มิติของความมั่นคงทางอาหาร คือ การเข้าถึงอาหารที่พอเพียง ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการได้ตลอดเวลา เพื่อตอบสนองความต้องการทั้งด้านจิตใจและร่างกาย ดังนั้นพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง มีแนวทางการจัดการอนุรักษ์พัฒนาชุมชนด้านการพึ่งพาตนเองด้วยการทำสวนครัวเรือนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ซึ่งสอดคล้องกับ จินตวิรี เกษมสุข (2557) พบว่าขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาโดยประชาชน เป็นการมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจและระดับการร่วมกันกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน ทั้งนี้การสร้าง ความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน เป็นนโยบายชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายความมั่นคงแห่งชาติ พ.ศ. 2558 – 2565 ในนโยบายส่วนที่ 12 ว่าด้วยการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารและพลังงาน เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรในการผลิตอาหารอย่างมีประสิทธิภาพ (สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, 2558)

การอภิปรายผลชี้ให้เห็นว่า ผลการทบทวนวรรณกรรมและปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการคงอยู่ของสวนครัวเรือนมีความสอดคล้องกันในหลายประเด็น อย่างไรก็ตามการค้นพบเพิ่มเติมถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนครัวเรือนหรือการคงอยู่ของสวนครัวเรือนไม่เพียงเกิดจากการขยายตัวของเมืองและการเปลี่ยนแปลงการใช้

ที่ดิน แต่ประเด็นที่เป็นปัญหาสำคัญในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน คือ การขาดจิตสำนึกและทักษะในการเพาะปลูกพืชผักผลไม้ เนื่องจากขาดการเรียนรู้ในครัวเรือนและโรงเรียน ประกอบกับครัวเรือนในชุมชนวัดบางอ้อยช้างได้มีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายเพื่อเปรียบเทียบผลประโยชน์จากสวนครัวเรือน ดังนั้นการเทียบปริมาณการใช้ผลผลิต และราคาของการใช้จ่ายกับอาหารเพื่อการบริโภคจึงทราบเพียงค่าใช้จ่ายในการดูแลสวนครัวเรือน ทำให้ไม่ทราบถึงคุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ของประโยชน์จากสวนครัวเรือน

การนำไปใช้ประโยชน์

การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการจัดเรียงความสัมพันธ์ของสวนครัวเรือน และความมั่นคงทางอาหารของพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ด้วยการจัดการสนทนากลุ่ม การทำกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ การประชุมกลุ่มชุมชน เมื่อช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2560 ทำให้ชุมชนและตัวแทนหน่วยงานท้องถิ่นภาครัฐเห็นภาพของปัญหาที่เกิดขึ้น จึงร่วมกันจัดทำข้อมูลสนับสนุนเพื่อใช้ประกอบการแก้ไขปัญหา เป็นแนวทางในการสร้างแรงจูงใจในการคงอยู่ของสวนครัวเรือน

ผู้ให้ข้อมูลหลักที่มีสวนครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนวัดบางอ้อยช้างได้รับรายงานบัญชีต้นทุนค่าใช้จ่ายและบัญชีรายรับที่คิดมูลค่าจากผลผลิตสวนครัวเรือนที่ร่วมกันทำในกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ และเข้าใจคุณค่าของสวนครัวเรือนทั้งคุณค่าทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางจิตใจ รวมถึงความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

ผลการดำเนินงานวิจัยสามารถกำหนดเป็นนโยบายร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นภาครัฐ ในการปลูกจิตสำนึกการคงอยู่ของสวนครัวเรือนให้กับคนรุ่นลูกหลานต่อไป พร้อมทั้งจัดทำแนวทางการจัดการและพัฒนาผลผลิตสวนครัวเรือนให้มีประสิทธิภาพ การให้ความรู้และทักษะด้านการเกษตร และการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงส่งเสริมขยายผลการสร้างเครือข่ายการทำสวนครัวเรือนในระดับชุมชน และสร้างความรู้ความเข้าใจถึงประโยชน์ที่ได้รับจากผลผลิตในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่จากหน่วยครัวเรือนสู่หน่วยชุมชนได้อย่างยั่งยืน

สถานการณ์ใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

สมาชิกในชุมชนวัดบางอ้อยช้างได้ทราบสถานการณ์การคงอยู่ของสวนครัวเรือนของชุมชนวัดบางอ้อยช้างในปัจจุบัน และรับทราบปัญหาชุมชนที่คำนึงถึงร่วมกัน รวมถึงการค้นหาคำขอสนับสนุน

เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน พร้อมทั้งตัดสินใจและระบุแนวทางหรือวิธีที่ใช้ในการแก้ปัญหาอย่างมีส่วนร่วมเพื่อสร้างแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาเชิงพื้นที่ด้านการพึ่งพาตนเองของชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและในชุมชน รวมถึงได้เริ่มวางแผนและเตรียมการปฏิบัติงานอย่างมีระบบและระบุหน้าที่ความรับผิดชอบทั้งในเชิงนโยบายและเชิงแนวทางปฏิบัติแก่ชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นในการทำงานร่วมกันโดยมีผู้ที่เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์และการคงอยู่ของสวนครัวเรือนทั้งในทางตรงและทางอ้อม ประกอบด้วย คนในชุมชนที่มีสวนครัวเรือนปราชญ์ชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้แทนเทศบาล ผู้แทนร้านค้าชุมชน ทั้งนี้ทุกภาคส่วนในชุมชนได้รับความรู้และความเข้าใจในประโยชน์การคงอยู่ของสวนครัวเรือน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนทุนวิจัยจากโครงการสวนครัวเรือนในชุมชนท้องถิ่น “The Values and Challenges of Thai Home Gardens” ของ Stockholm Environment Institute (SEI) ตามข้อตกลง SEI Project no: 91578 ซึ่งงานวิจัยนี้เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยจากภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และคณะผู้วิจัยจาก SEI ในการนี้คณะผู้วิจัยขอขอบคุณความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย สำนักงานเทศบาลตำบลบางสีทอง คณะกรรมการหมู่บ้านชุมชนวัดบางอ้อยช้าง ปราชญ์ชุมชน และสมาชิกชุมชนวัดบางอ้อยช้างทุกท่านในการให้ข้อมูลและทำกิจกรรมร่วมกัน

บรรณานุกรม

- จอมขวัญ ชุมชาติ. (2558). *ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโคกพะยอม ตำบลละงู อำเภอลำทะลุ จังหวัดสตูล*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ. วิทยาลัยสงขลานครินทร์, คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม, สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม.
- จินตวิทย์ เกษมสุข. (2557). *หลักการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทศบาลตำบลบางสีทอง. (2559). *แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่น (พ.ศ. 2559-2563) เทศบาลตำบลบางสีทอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี*. สืบค้นเมื่อ 26 สิงหาคม 2561, จาก <http://bangsithong.go.th/public/plan/data/loadattach/id/15/seq>.
- นันทกานต์ จันทร์อ่อน. (2557). *ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย*. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2561, จาก http://library.senate.go.th/document/Ext7091/7091777_0002.pdf.
- พุทธิธนา นันทะวรการ และ เดชรัตน์ สุขกำเนิด. (มปป). *ความมั่นคงทางอาหารของคนไทย?*. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://www.npithailand.com/sites/default/files/Food.pdf>.
- มินตรา สารรักษ์ และ เสาวลักษณ์ แสนนาม. (2557). *ความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนของประชาชนบ้านเมืองหมื่นน้อย ตำบลกวนวัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย*. *วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 16(3), 25-37.
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน. (2554). *รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ “ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร ในระดับชุมชน”*. สืบค้นเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://www.sathai.org/autopagev4/files/9vg4a5rTue105029.pdf>.
- วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. (2558). *ความมั่นคงทางอาหาร: จากพัฒนาการเกษตรสู่เศรษฐกิจพอเพียง*. *วารสารการเมืองการปกครอง*, 5(2), 144-160.
- ศจันทร์ ประชาสันต์. (2555). *ความมั่นคงทางอาหาร: แนวคิดและตัวชี้วัด*. สมุทรสาคร: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- ศยามล เจริญรัตน์. (2557). *ความมั่นคงทางอาหาร ปาชุมชน กับการผลักดันเรื่องความเป็นธรรมเพื่อชุมชนท้องถิ่น*. สืบค้นเมื่อ 5 พฤษภาคม 2561, จาก <http://www.cusri.chula.ac.th/backup/download/cluster5.pdf>.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2548). *แหล่งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมริมคลองอ้อมนนท์*. กรุงเทพฯ: สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2558). *นโยบายความมั่นคงแห่งชาติ พ.ศ. 2558 - 2564*. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://www.nsc.go.th/Download1/policy58.pdf>.
- อรรถพงศ์ ปิ่นทองพันธ์. (2557). *สวนสวยกินได้ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร: กรณีศึกษาชุมชนซอยบ่อนไก่-ท่าสาย ตำบลคองหงส์ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม, สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม.
- Bhatta, B. (2010). *Analysis of urban growth and sprawl from remote sensing data*. Heidelberg, Germany: Springer-Verlag.
- FAO. (2006). Policy brief: Food security. สืบค้นเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2561, จาก <http://www.fao.org/forestry/13128-0e6f36f27e0091055bec28ebe830f46b3.pdf>.
- Kumar B. M. & Nair P. K. R. (2004). The enigma of tropical homegardens. *Agroforestry Systems*, 61(1-3), 135-152.